

II. Czasopiśmiennictwo i działalność księgarsko-wydawnicza

Marja Konopka

Staropolskie teksty literackie w tanich wydawnictwach krakowskich w latach 1822—1863

Problem tanich edycji, choć sygnalizowany jako jeden z węzłowych w dziejach książki dziewiętnastowiecznej¹, nie znalazł dotąd odbicia w literaturze fachowej. Niniejszy artykuł podejmuje temat tanich wydań w zawężonym zakresie, bo tylko odnośnie tekstów staropolskich².

Za podstawowe kryterium pozwalające na wyodrębnienie taniej książki z całej produkcji typograficznej przyjęto cenę. Oparto ją o dotychczasowe opracowania z zakresu rozwoju cen i plac w Krakowie³. Zestawienia, diagramy oraz analiza materiału źródłowego pozwoliły na przyjęcie stałej ceny dla całego badanego okresu. Uznano, że wartość taniej książki nie powinna przekraczać średnich dziennych zarobków robotniczych. Zgodnie z tym za tanie będzie się uważać wydania do 4 zlp za tom lub zeszyt.

Na podstawie zestawień zarobków poszczególnych grup zawodowych można przyjąć, że potencjalnymi nabywcami tanich wydań mogli być między innymi robotnicy kwalifikowani, nauczyciele i urzędnicy niższych szczebli administracji. Wymienione grupy zawodowe miały także wszelkie dane po temu, by stać się również potencjalnymi czytelnikami z racji posiadanych umiejętności czytania. Ale tylko potencjalnymi, gdyż sięganie po teksty staropolskie wymagało oprócz umie-

jętności czytania, także pewnego wyrobienia czytelniczego, zapotrzebowania na tego rodzaju literaturę, jak i przygotowania do jej odbioru.

Wolne miasto Kraków, utworzone na Kongresie Wiedeńskim, przez cały czas swego istnienia pozostawało pod ścisłą kontrolą dworów zaborczych, nie będąc nigdy miastem "wolnym, niepodległym i ściśle neutralnym". Duży wpływ na sytuację w Krakowie wywarł upadek powstania listopadowego. Zreformowaniu - na wzór austriacki - uległ Uniwersytet, zastrzeżono wyraźnie cenzurę, znosząc dotychczasową fikcyjną wolność słowa.

Zlikwidowanie Rzeczypospolitej Krakowskiej po upadku powstania krakowskiego w 1846 r. spowodowało wcielenie Krakowa do Austrii. Miejsce stolicy Galicji i Lodomerii zajmował już Lwów. Tam też mieściło się centrum polityczne i kulturalne zaboru. Spowodowało to pogłębienie istniejącej już wcześniej pewnej ospałości kulturalnej Krakowa. Wyrażne ożywienie kulturalne zaznaczyło się w połowie lat pięćdziesiątych, kiedy osiedli tu: Wincenty Pol, Lucjan Siemieński, Walery Wielogłowski, Władysław Ludwik Anczyk i Kazimierz Józef Turowski. Poważny wpływ na życie naukowe i kulturalne miasta wywierał Uniwersytet. Działalność naukowców tej miary, co Jerzy Samuel Bandtkie, Michał Wiszniewski, Antoni Zygmunt Helcel, skupionych wokół Wszechnicy sprawiła, że Kraków mógł się poszczycić dużą aktywnością życia naukowego.

W Krakowie działało także, od 1815 r., Towarzystwo Naukowe Krakowskie z Uniwersytetem Połączone, w obrębie którego istniał wydział literatury. Towarzystwo to odgrywało wprawdzie mniejszą rolę niż np. Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, niemniej jednak w środowisku krakowskim było inspiratorem ruchu umysłowego i literackiego. Towarzystwo krakowskie utrzymywało kontakty z innymi miastami, głównie z Warszawą i Lwowem⁴.

Rozwój drukarstwa w Krakowie był hamowany przez dzia-

ląającą cenzurę. W pierwszych latach powstania Wolnego Miasta Krakowa nie należała ona do zbyt ostrych. Wykonywana przez członków Senatu bez nadmiernej gorliwości nie była zbyt uciążliwa dla drukarzy. Zdecydowane jej zaostrenie nastąpiło po upadku powstania listopadowego. W skład Komitetu Cenzury, obok przedstawicieli Senatu, wchodził urzędnik-asesor, pełniący faktycznie funkcję cenzora⁵.

Wolność słowa i chwilowe złagodzenie cenzury, które przyniosła rewolucja 1848 r., nie trwała długo. Wkrótce ponownie powróciła cenzura w nowej, jeszcze bardziej surowej postaci, która nie ulegała zmianie przez najbliższych kilkanaście lat.

Zaplecze typograficzne Krakowa, w porównaniu z innymi miastami Galicji np. Lwowa przedstawiało się stosunkowo dobrze. Złożyła się na to długa tradycja drukarstwa w tym mieście. W omawianym okresie działało tu ogółem 11 oficyn⁶. Spośród nich wymienić można istniejącą od XVII w. Drukarnię Akademii Krakowskiej, drukarnię Józefa Czecha kontynuującą tradycje oficyny Grebla, Stanisława Gieszkowskiego, Lesława Łukaszewicza czy wreszcie Drukarnię "Czasu".

Intensywnością oraz nowoczesnością działania wyróżniał się zakład Stanisława Gieszkowskiego, który od 1844 r. posiadał maszynę pośpieszną i należał do najlepiej wyposażonych oficyn w mieście. Od 1850 r. na czoło wysunęła się Drukarnia "Czasu" (założona w 1849 r.), która zdobyła przewagę tak pod względem wyposażenia, jak też liczby wytłoczonych tytułów. Spod pras tej właśnie drukarni wychodziły kolejne zeszyty krakowskiej serii Biblioteki Polskiej wydawanej przez Kazimierza Józefa Turowskiego. Znaczna liczba oficyn, jak też dobre ich wyposażenie, pozwalało na dużą produkcję wydawniczą. Liczba wydawanych książek w Krakowie, jak stwierdza Zenon Jagoda, była większa niż np. we Lwowie i Poznaniu łącznie i ustępowała tylko Wilnu i Warszawie⁷.

Upadek państwa polskiego, począwszy od pierwszych lat XIX w., wywołał szeroką akcję ratowania języka i zabytków

kulturalnych narodu. Taki też program wytyczyło sobie powstałe w 1800 r. Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Podkreślało ono konieczność działań na rzecz utrzymania czystości języka polskiego. Znalazło to wyraz w sprecyzowanych w Ustawie z 1802 r. poczynaniach wydawniczych, które stawiały za cel m. in.:

"Pracować nad przekładami autorów wzorowych (klasycznych) (...) Przedrukować ważniejsze w języku ojczystym dzieła, osobiście autorów dawnych, z przydaniem potrzebnych uwag i ułatwienia tańszego ich nabycia (...)"⁸.

Realizację tak nakreślonych zamierzeń wydawniczych Towarzystwa podjęli jako pierwsi nakładcy i wydawcy warszawscy: Tadeusz Mostowski⁹, Franciszek Salezy Dmochowski¹⁰. Duże zasługi położyła także firma wrocławska Jana Bogumiła Korna, która w latach 1824-1828 wydawała serię Dzieła Klasyków Polskich.

Kraków do planowych działań wydawniczych na rzecz utrwalania dorobku narodowego dołączył stosunkowo późno, bo pod koniec lat pięćdziesiątych. W 1857 r. Kazimierz Józef Turowski przynosi bowiem, wychodzącą od 1855 r. najpierw w Sanoku, następnie w Przemyślu serię Biblioteka Polska.

Utrzymywanie wydawnictwa następczo Turowskiemu ciągłych kłopotów materialnych, które powodowały częste zmiany adresu wydawniczego, dokonywane w poszukiwaniu nowych nakładców. W okresie krakowskim Biblioteki Polskiej pomoc finansową zaoferowali Wincenty Kirchmayer, bankier i właściciel Drukarni "Czasu", w której tłoczono wszystkie tytuły oraz Adam hr. Potocki, współzałożyciel "Czasu", mecenas nauki i sztuki. Pomocą służył także osiadły w Krakowie Wincenty Pol¹¹. Znalezienie nakładców w Krakowie pozwoliło na przedłużenie czasu ukazywania się serii do 1862 r.

Impreza wydawnicza Turowskiego od samego początku spotykała się z rozbieżnymi ocenami. Dyskusje, bardzo różnorodne w tonie prowadzone na łamach czasopism, obok zarzutów odnośnie doboru tekstów¹², podkreślały zalety wydawnic-

stwa, ogrom i efekty pracy Turowskiego¹³. Na duże zasługi redaktora Biblioteki Polskiej w upowszechnianiu literatury polskiej okresów minionych zwracał uwagę Kazimierz Władysław Wójcicki, do którego zresztą Turowski zwracał się osobiście z prośbą o propagowanie wydawnictwa w zaborze rosyjskim¹⁴. W artykule ogłoszonym na łamach "Biblioteki Warszawskiej", realizując niejako życzenie Turowskiego, Wójcicki przypominał czytelnikom i publicystom:

"To, co dotychczas wydał p. Turowski, stawia tę publikację na czele wszelkich innych, jakie się od czasu do czasu pojawiały. Mamy tu na myśli Wybór Pisarzy Polskich Tad. Mostowskiego i Zbiór Pisarzy Ant. Gałęzowskiego. Przewyższa je Biblioteka Polska bogactwem pomników z przeszłości. Niemala to zasługa redaktora, że upowszechnił najpiękniejsze pomniki piśmiennictwa polskiego z XVI i XVII w."¹⁵.

Wydawnictwo Turowskiego realizowało ważne cele narodowe. Uprzystępniało bowiem czytelnikowi polskiemu wiele wartościowych, a często zapomnianych tekstów z epok minionych przez naznaczenie stosunkowo przystępnej ceny. Zgodnie bowiem z zapowiedzią, wydawnictwo ukazywało się w trzech wariantach, różniących się gatunkiem papieru. Koszt jednego zeszytu, najtańszego, w prenumeracie wynosił 18 krajc. (tj. 1 złp 6 gr), a w sprzedaży normalnej 24 krajc. (tj. 1 złp 18 gr)¹⁶. Tę przystępność ceny zauważył znawca przedmiotu Karol Estreicher: "Biblioteka Polska nie jest drogą, ale mogłaby być tańszą z uwagi, że wydawca nie opłaca honorariów"¹⁷.

Poszczególne zeszyty tej serii przynosiły oraz to nowe nazwiska i tytuły z minionych okresów. Pierwsze jednak przedruki pojawiły się w Krakowie znacznie wcześniej, pod koniec lat dwudziestych XIX w. Wówczas to, w 1829 r., ukazało się drukiem Józefa Czecha dwutomowe wydanie dzieł mieszczańskiego poety z końca XVI w., Fabiana Sebastiana Klonowicza¹⁸. W 1831 r. podjęto dziewięciotomową edycję "Kazań sejmowych" Piotra Skargi (1831-1841). O powodach wydania pisał Czech w przedmowie do tomu pierwszego. Wymie-

niał wśród nich ciągle zapotrzebowanie na to dzieło, jego niedostępność na rynku, a przede wszystkim wartość oraz przydatność również współcześnie¹⁹. "Kazania sejmowe" wydane zostały zresztą w Krakowie dwukrotnie: po raz drugi ukazały się w 1857 r. wydane przez K. J. Turowskiego w Bibliotece Polskiej.

Przejawem post-oświeceniowych zapewne upodobań czytelnicych było wydrukowanie w 1836 r. w anonimowej oficynie "Bajek" I. Krasickiego. Cieszyły się one niezmienną popularnością od chwili pierwszego wydania i doczekały całego szeregu tanich edycji. Lwów, Kraków, Warszawa - to tylko przykładowe adresy wydawnicze, jakie widniały na kartach tytułowych "Bajek".

Na systematyczne jednak upowszechnianie polskiego dorobku literackiego trzeba było poczekać kilkanaście lat. Rozpoczęło się ono wraz z krakowskim okresem działalności wydawniczej K. J. Turowskiego. Jego seria Biblioteka Polska, która przynosiła rocznie po kilka dzieł autorów XVI, XVII i XVIII wieku, była przez wiele następnych lat największym wydawnictwem klasyków polskich. Poszczególne tytuły były wydawane w Krakowie w wysokim jak na owe lata nakładzie: 5 tysięcy egzemplarzy²⁰. Była to ilość dostępna dla szerokiego kręgu odbiorców i to nie tylko zaboru austriackiego, gdyż tytuły rozprowadzane w formie prenumeraty były dostępne dla czytelników na terenach zaboru rosyjskiego i pruskiego²¹.

W okresie krakowskim wydawca przygotował do druku najwięcej tytułów z zakresu literatury XVII w. Stał się wówczas jej właściwym odkrywcą, a już na pewno jej popularyzatorem wśród nabywców taniej książki. Wydano tu więcej tanich wydań z literatury siedemnastowiecznej niż na terenie wszystkich trzech zaborów.

Wcześniejsze doświadczenia wydawcy, a przede wszystkim surowe głosy krytyki za chaotyczny dobór autorów zdecydowały, że przyjął on jako warunek druku utworów obecność

w nich treści patriotyczno-politycznych²². Przyjęte kryterium nie uchroniło jednak przed innymi potknięciami w doborze pozycji. Obok wartościowych tytułów, jak np. "Pisma wierszem i prozą" Wespazjana Kochowskiego (1859) czy "Poezji" Samuela ze Skrzypny Twardowskiego (1861) literaturę tego okresu reprezentowały w serii Biblioteka Polska także utwory znacznie słabsze pod względem literackim. Przykładowo można wymienić "Pamiętniki o Lissowczykach czyli przeważa Elearów polskich" Wojciecha Dembołęckiego (1859) czy "Niektóre poezje" Andrzeja i Piotra Zbylitowskich (1858).

W uprzystępnianiu pamiętek polskiego piśmiennictwa sięgnął Turowski i po twórczość okresu Odrodzenia. W krakowskiej części Biblioteki Polskiej wydał Łukasza Górnickiego "Pisma prozaiczne" (1858) i "Dworzanina polskiego" (1859), Mikołaja Reja "Żywot człowieka poczciwego" (1859), "Pisma poetyczne polskie" Fabiana Sebastiana Klonowicza (1858) oraz "Rytmy polskie" Mikołaja Sępa Szarzyńskiego (1858).

W swoim wydawnictwie uwzględnił Turowski także pisarzy i poetów niedawnej epoki Oświecenia. Obok utworów Ignacego Krasickiego: "Pan Podstoli" (1860), Franciszka Karpińskiego: "Dzieła" (1862), wydane zostały także prace o tematyce historycznej: Adama Naruszewicza "Historia narodu polskiego" (1859-1860), czy politycznej: Stanisława Leszczyńskiego "Głos wolny wolność ubezpieczający" (1858).

Krakowski okres wydawania Biblioteki Polskiej przyniósł zatem kilka zbiorowych wydań pism zapewne pod wpływem propozycji wysuwanych przez krytyków. W r. 1858 ukazały się "Pisma prozaiczne" Ł. Górnickiego oraz "Pisma poetyczne polskie" F. S. Klonowicza, a w rok później pierwsze zbiorowe wydanie utworów W. Kochowskiego pt. "Pisma wierszem i prozą".

Problem tanich reedycji tekstów staropolskich wymaga również omówienia zewnętrznej formy druków, tak pod względem edytorskim, jak i typograficznym. W edytorskim opraco-

waniu zasadnicze staje się pytanie: czy były one wyposażone w przedmowy, objaśnienia itp.

Wstępy wydawców zamieszczane w utworach przybierały różny charakter. Poza wyjaśnieniem powodów podjęcia decyzji druku, jak to uczynił np. Żegota Pauli w przedmowie do "Ziemianina ..." Stanisława Orzechowskiego²³, zawierały one niekiedy swoistą reklamę własnych edycji. Tak np. w "Uwiedomieniu wydawcy" dołączonym do "Kazań sejmowych" P. Skargi wydawca podkreślał:

"Staraniem powinnym będzie wierność wydania, poprawność i czystość druku, jak najniższej ceny ustanowienie, gdy nie inny zysk na celu, jak rozejście się między czytającą polską publicznością pism staropolskich, godnych rozwoju i uwielbienia" ²⁴.

Przedmowa ta wyraża również ochęć popularyzacji "pism staropolskich" a pośrednio - z uwagi na cenzurę - także popularyzacji aktualnych idei Skargi: jedności narodowej, miłości ojczyzny, troski o jej wolność. Na tym tle informacja o "wierności wydania" jest wyrazem świadomości czekających trudów druku.

W przedmowach też wydawcy zapoznawali czytelników z biografią autora (np. przedmowa do "Dzieł" F. S. Klonowicza z 1829 r.) i charakterystyką jego twórczości (np. przedmowa do "Rytmów polskich" M. Sępa Szarzyńskiego z 1858 r.). Szczególnie znamienne są pod tym względem przedmowy K. J. Turowskiego, zamieszczone w poszczególnych tomikach Biblioteki Polskiej. Powoływał się w nich wydawca na dotychczasowe opracowania i to zarówno przy danych biograficznych, jak też przy ocenie dzieła. Wyjaśniał ponadto motywy wydania utworu. O ambicjach Turowskiego świadczyły już same tytuły wstępów: "Wiadomości o pismach i życiu Stanisława Serafina Jagodyńskiego"²⁵, lub "Krótka wiadomość o Mikołaju Sępie Szarzyńskim"²⁶. Wyróżniały się one zdecydowanie na tle powszechnie używanych tytułów jak "Przedmowa wydawcy", "Uwiedomienie wydawcy". Na uwagę za-

sługuje fakt, że prawie wszystkie omawiane tytuły wyposażone były w przedmowy. Ten przejaw dbałości wydawców o wyposażenie edytorskie tekstów staropolskich rysuje się szczególnie wyraźnie na tle porównawczym taniach wydań autorów współczesnych. Jedynym niechlubnym wyjątkiem pod tym względem była edycja "Bajek" I. Krasickiego z 1836 r.

Powszechnie występującym elementem wyposażenia edytorskiego są różnorodne objaśnienia i przypisy. Mają one za zwyczaj charakter krótkich not umieszczonych u dołu stronicy pod krótką kreską oddzielającą je od kolumny tekstu. Niekiedy edycje uzupełniano tekstami źródłowymi, związanymi tematycznie z dziełem jak w "Kazaniach sejmowych" P. Skargi. W wyborach pism oraz zbiorach poezji wyposażenie edytorskie uzupełniały spisy treści. Prawie zawsze spisy występują w wydaniach Biblioteki Polskiej, gdzie podają wykaz zamieszczonych w tomiku utworów i poszczególnych "dodatków".

Przegląd taniach druków z epok minionych pozwala spostrzec, że wydawcy tych tekstów dbali wyraźnie o staranne wyposażenie swych edycji w aparat pomocniczy. Doceniali jego pomocną rolę we właściwym odczytaniu tekstu, dając tym samym wyraz pieczołowitości, z jaką podejmowali druk utworów z epok dawniejszych.

Na postać zewnętrzną druków, decydującą o ich ogólnej estetyce składał się zarówno użyty papier, układ karty tytułowej, kompozycja typograficzna tekstu, materiał zdobniczy oraz oprawa. Gatunki papieru spotykane w omawianych drukach są dość różnorodne: od ozerpanego grubego, centkowanego (jak np. w "Bajkach" I. Krasickiego), poprzez papier o różnych odcieniach w obrębie jednej książki (w wydaniu "Kazań sejmowych" P. Skargi), do jasnego i cienkiego w tomach Biblioteki Polskiej. Druki tej serii zasługują na szczególną uwagę. Wszystkie jej tytuły, jak już wspomniano, ukazywały się w kilku wariantach, które różniły się między sobą właśnie klasą papieru. Interesujące nas wydania tłoczono na najtańszym gatunku papieru.

Wśród kart tytułowych omawianych edycji występują dwie kompozycje: przerywnikowa i centralna²⁷. Przeważa pierwsza z nich, przerywnikowa, w której jedynym akcentem graficznym są drobne linie i ornamenty. Taką bowiem kompozycję posiadały wszystkie tytuły Biblioteki Polskiej oraz wydania: "Barbara Radziwiłłówna" A. Felińskiego (1823) i "Ziemianin ..." S. Orzechowskiego (1859). Karty tytułowe z centralnie zamieszczoną winietą, która oddziela tytuł od adresu wydawniczego, spotykamy zaledwie w trzech edycjach²⁸.

Brak większego materiału porównawczego nie pozwala na wyciągnięcie poprawnych wniosków i dania odpowiedzi na niektóre pytania, jak np. czy na zastosowanie kompozycji centralnej wpływała treść i forma utworu oraz czy można mówić o oficynach, które tę kompozycję stosowały najczęściej i najdłużej. Niewątpliwie przewaga układów przerywnikowych zaznaczyła się pod wpływem tendencji neoklasycznych w sztuce. Stopniowo ornament na karcie tytułowej tracił swą istotną poprzednio funkcję, którego rolę przejęła cienka prosta linia²⁹.

Do składania tytułów używano pisma antykwowego, półgrubego lub grubego. Obok wersalików do druku karty tytułowej stosowano też pismo tekstowe. Same teksty składano przeważnie garmondem, wyjątkowo półgrubym jak w "Bajkach" I. Krasickiego. Do objaśnień (w tym także do didaskaliów) używano zwykle czcionkę o jeden stopień mniejszą niż w tekście podstawowym (np. w wydaniu "Rytmów polskich" Szarzyńskiego) albo też wyróżniano je kursywą.

Wstępy i przedmowy w porównaniu z tekstem zasadniczym składano różnie: taką samą wielkością pisma, np. "Dzieła" F. S. Klonowicza, lub mniejszą, jak w "Kazaniach sejmowych" P. Skargi. Tak więc zasada, o której pisał Franciszek Ząbkowski w pierwszym podręczniku drukarstwa, że wstępy i przedmowy należy składać pismem większym niż tekst dzieła³⁰ - była w tanich wydaniach stosowana dość swobodnie.

Przeważająca część omawianych edycji, w tym wszystkie

tytuły Biblioteki Polskiej, odznaczały się brakiem światła linearnego³¹. Brak ten w przypadku wydawnictwa Turowskiego wynikał z oszczędności papieru, jaką zapowiadał w prospekcie z r. 1855. Zaznaczył w nim, że druk będzie staranny, z najwyższą oszczędnością miejsca³². Nie powiększały też światła stosunkowo wąskie marginesy, od 1 cm do 2,5 cm.

Materiał zdobniczy zamieszczony w tanich wydaniach tekstów staropolskich jest w przeważającej części raczej skromny. Składają się nań przede wszystkim przerywniki mniej lub bardziej ozdobne. Z takim właśnie "zdobnictwem" mamy do czynienia w przypadku zeszytów serii Biblioteka Polska. Jedynym materiałem były proste przerywniki w zakończeniu utworu, rzadziej poszczególnych jego części. W pozostałych drukach obok przerywników stosowano wyjątkowo listwy, winiety i inicjały. Niekiedy, jak np. w "Barbarze Radziwiłłównie" A. Felińskiego, wydawca wzbogacał edycję "kopiersztychem" lub litografią. Również kartę tytułową "Dzieła" F. S. Klonowicza poprzedzał litografowany portret autora. Zamieszczane litografie czy miedzioryty podnosiły wartość edycji, nie pozostając jednak bez wpływu i na cenę.

W omawianych drukach występują także ozdobne listwy zamieszczane w kolumnach tytułowo-tekstowych. Ten sposób zdobnictwa, zaczerpnięty z kanonu typograficznego XVIII w., w myśl którego puste pole nad kolumną wypełniano listwą, spotykamy w edycjach sprzed 1830 r. Przykładem mogą być "Dzieła" F. S. Klonowicza z 1829 r. (nakł. J. Czecha) i "Barbara Radziwiłłówna" A. Felińskiego z 1823 r. Sporadycznie już - teksty urozmaicano wprowadzeniem inicjałów, jak to miało miejsce w "Kazaniach sejmowych" P. Skargi.

Całość wyglądu zewnętrznego tanich wydań uzupełniała oprawa. Najczęściej stosowano broszurowe okładki, wykonane z kolorowego kartonu lub papieru. Taką właśnie oprawę, złotą, jasnozieloną lub jasnoniebieską posiadały poszczególne zeszyty Biblioteki Polskiej. Tytułaturę otaczała prosta, podwójna ramka z ozdobnymi narożnikami ornamentальnymi. Na

okładce widniała też nazwa wydawnictwa, seria i numer zeszytu³³. W przypadku edycji wielotomowej, jak "Kazania sejmowe" Skargi z 1831 r., poszczególne tomy posiadały jednokowe okładki zarówno pod względem koloru, jak i zastosowanych motywów zdobniczych.

Przegląd utworów staropolskich w tanich edycjach nasuwa wniosek, że wydawcy krakowscy sięgając po literaturę narodową epok minionych obok tekstów czysto literackich wydobywali też utwory o walorach poznawczych ("Historia narodu polskiego" A. Naruszewicza, "Głos wolny wolność ubezpieczający" S. Leszczyńskiego). Były wśród nich i teksty, które mimo upływu lat nie traciły swej aktualności z racji głębokich treści patriotycznych ("Kazania sejmowe" P. Skargi).

Niezaprzeczoną zasługą wydawców krakowskich, a ściślej K. J. Turowskiego było wydobywanie z zapomnienia wartościowej literatury XVII w. Niejednokrotnie były to wydania tytułów zupełnie wyczerpanych, nie wznawianych od kilkudziesięciu a nawet kilkuset lat jak w przypadku S. Starowolskiego "Prawy rycerz ..." ³⁴, S. Grochowskiego "Poezje" ³⁵, czy Sępa Szarzyńskiego "Rytmy polskie". Wydawcy krakowscy (J. Czech, K. J. Turowski) podejmowali też wydania zbiorowe będące pierwszymi, często jedynymi aż do czasów obecnych. Przykładem mogą być "Poezje" S. S. Jagodyńskiego (1860 r.), "Niektóre poezje" braci A. i P. Zbylitowskich (1860 r.), czy "Poezje" S. Twardowskiego (1861).

Wydawcy, zapewne świadomi znaczenia aparatu pomocniczego w przybliżeniu czytelnikowi osoby autora i jego twórczości, jak też zrozumieniu utworu, dbali o staranne wyposażenie edytorskie. Na wyposażenie to, mające raczej charakter popularny, składały się - jak już wspomniano - przypisy oraz przedmowy i wstępy zapoznające odbiorcę z biografią i dorobkiem autora.

WYKAZ TANICH WYDAŃ LITERATURY STAROPOLSKIEJ

w układzie abecadłowym z zaznaczeniem ceny
w złotych polskich (złp), z wyjątkiem wydań
Biblioteki Polskiej, której poszczególne zeszy-
ty miały stałą cenę: w prenumeracie 1 złp 6 gr,
w sprzedaży normalnej 1 złp 18 gr.

1. Dembołęcki Wojciech: "Pamiętniki o Lissowczykach czyli przewaga Elearów polskich (1619-1623). Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Wydawnictwa Biblioteki Polskiej (Bibl. Pol.), druk. "Czasu" 1859, 127, 28 s. 8°.
2. Feliński Alojzy: "Barbara Radziwiłłówna". Tragedia w 5 aktach. Kraków 1823, 100 s. 8°.
3 złp
3. Górnioki Łukasz: "Dworzanin polski". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1858, VII, 1 nlb., 303 s. 8°.
4. Górnicki Łukasz: "Pisma prozaiczne". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1858, 273 s. 8°.
5. Grochowski Stanisław: "Poezje. Wiersze i inne pisma co przebrańsze". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1859, 2t.: 340 + 160, 47, 63, LVII s. 8°.
6. Jagodyński Stanisław Serafin: "Poezje". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1860, 74, III, 1 nlb. s. 8°.
7. Karpiński Franciszek: "Dzieła". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1862, 1272 s. 8°.
8. Klonowicz Fabian Sebastian: "Dzieła". Kraków: nakł. i druk. Józefa Czecha 1829, 2 t.: 6 nlb., IX, 1 nlb., 65, 33, 13 + 6 nlb., VI, 108, 2 nlb., VI, 22, 1 nlb. s. 8°.

6 złp 20 gr (tom po 3 złp 10 gr)

9. Klonowicz Fabian Sebastian: "Pisma poetyczne polskie". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1858, 258 s. 8°.
10. Kochowski Wespazjan: "Pisma wierszem i prozą". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1859, 143, 23, 37, 303, 64, 154, 75 s. 8°.
11. Krasicki Ignacy: "Bajki". Kraków 1836, 48 s. 8°.

1 złp

12. Krasicki Ignacy: "Pan Podstoli". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1860, 305 s. 8°.
13. Leszczyński Stanisław: "Głos wolny wolność ubezpieczający". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1858, 180 s. 8°.
14. Miaskowski Melchior Kasper: "Zbiór rytmów". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1861, 307, IV s. 8°.
15. Naruszewicz Adam: "Historia narodu polskiego". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1860, 6 t.: XXXII, 387 + XXIV, II, 331 + 202 + 203 - 396, XXX + 298, XXII + 239, 109 s. 8°.
16. Orzechowski Stanisław: "Ziemianin albo rozmowa ojca z synem o sprawach Polski r. 1565." Wyd. Ż. Pauli. Kraków: nakł. D. E. Friedleina 1859, IV, 182, 4 nlb. s. 8°.

4 złp

17. Rej Mikołaj: "Żywot człowieka poczciwego". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1859, 376, 33 s. 8°.
18. Skarga Piotr: "Kazania sejmowe". Kraków: druk. S. Gieszkowskiego 1831-1841, 9 t.: 4 nlb., 164 + 4 nlb., 131, 15 k. nlb., 158, 4 nlb. + 180 + 131 + 115 + 158 + 157 + 118 + 95 s. 8°.

36 z1p (tom po 4 z1p).

19. Skarga Piotr: "Kazania sejmowe, także wyzwanie do pokuty obywatelów Korony Polskiej". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1857, XXXII, 160 s. 8°.
20. Starowolski Szymon: "Dwór cesarza tureckiego i rezydencja jego w Konstantynopolu". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1858, 82 s. 8°.
21. Starowolski Szymon: "Pisma". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1859, 183, 21, 22 s. 8°.
22. Starowolski Szymon: "Reformacja obyczajów polskich. Lament utrapionej Matki Korony Polskiej". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1859, 8°.
23. Starowolski Szymon: "Prawy rycerz oraz Pobudka albo rada na zniesienie Tatarów". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1858, 42, 18 s. 8°.
24. Szarzyński Sęp Mikołaj: "Rytmy polskie". Wiszniewski Tobiasz: "Treny". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1858, 69, 1 nlb. s. 8°.
25. Twardowski Samuel ze Skrzypny: "Poezje". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1861, 186, IX, 132, 2 nlb. s. 8°.
26. Zbylitowski Andrzej, Zbylitowski Piotr: "Niektóre poezje". Wyd. K. J. Turowskiego. Kraków: nakł. Bibl. Pol., druk. "Czasu" 1860, 60, 18, 35, 66 s. 8°.

PRZYPISY

1. E. Słodkowska: Problemy księgoznawcze w Polsce w XIX wieku. Warszawa 1973, s. 58.
2. Reedycje tekstów staropolskich po upadku państwa polskiego były przedmiotem zainteresowań historyków literatury polskiej. Zob. M. Fidelus: O wydawnictwach staropolskich tekstów literackich przed 1918 r. "Ruch Literacki" 1971, R. 12 Z. 1 s. 45-50.
3. M. Górkiwicz: Ceny w Krakowie w latach 1796-1914. Poznań 1950; Z. Żabiński: Biologiczny wskaźnik siły nabywczej pieniądza. "Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1958, t. 20 s. 37-53.
4. Członkami Towarzystwa byli m. in.: znakomity historyk lwowski Karol Szajnocha, August Bielowski, dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Jan Szlachtowski, literaci lwowscy: Leszek Dunin-Borkowski, Aleksander Fredro, Jan Zachariasiewicz, Władysław Zawadzki; znany historyk warszawski Fryderyk Skarbek, historyk sztuki Edward Rostawiecki, Franciszek Salezy Dmochowski, Kazimierz Władysław Wójcicki. Zob. J. Kras: Życie umysłowe w Krakowie w latach 1348-1870. Kraków 1977, s. 98-100; Z. Jagoda: O literaturze i życiu literackim Wolnego Miasta Krakowa 1816-1846. Kraków 1971, s. 78-80.
5. Funkcję cenzora pełnił początkowo Stanisław Służewski a od 1836 r. pisarz i publicysta krakowski Konstanty Majeranowski. Zob. T. Gutowski: Cenzura w Wolnym Mieście Krakowie 1832-1846. Kraków 1914, s. 24; A. Aleksiewicz: Cenzura w Rzeczypospolitej Krakowskiej. "Roczniki Biblioteczne" 1975, R. 19 z. 1/2 s. 44.
6. Ż. Wywialkowski: Czcionkarnie istniejące w dzielnicach ziem polskich od pierwszych lat założenia aż do naszych czasów biegiem lat. Kraków-Warszawa: nakł. autora, 1884, s. 26-34.
7. Jagoda, op. cit. s. 18.
8. Cytuję według J. Platt: Tadeusz Mostowski jako wydawca. Z problemu polskich Didotów. "Ze Skarboca Kultury" 1960 z. 12 s. 85.
9. W latach 1802-1805 zrealizował 25-tomowy Wybór Pisarzy Polskich.
10. W 1828 r. rozpoczął wydawanie klasyków literatury polskiej w taniej serii Biblioteka Narodowa.
11. Korespondencja Kroniki. "Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych" Warszawa 1857 nr 258.
12. Krytykę taką przeprowadził A. Adamowicz: Biblioteka Polska K. J. Turowskiego. "Biblioteka Warszawska" 1860 t. 2 s. 469-484.

13. "Usiłowania p. Turowskiego (...) zyskały uznanie wszystkich czujących i myślących po obywatelsku. Zdołał, z dala od ognisk naukowych więcej zrobić od ludzi, którzy mieli w ręku potężne środki, tj. od Mostowskiego i Gałęzowskiego. Wydał Biblioteki Polskiej 120 zeszytów, w których zamieszcza się nie tylko cenne, ale i rzadkie dzieła." Biblioteka Polska. "Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych" Warszawa 1858 nr 71.
14. List K. J. Turowskiego do K. W. Wójcickiego z dnia 17. 01. 1858 r. z Krakowa, w którym prosił adresata: "Racz poprzede moje wydawnictwo. Ogłoszenie do zeszytów na rok 1858 wkrótce nadejdzie do Warszawy (...). Wszystko co ogłaszam jest starożytne, rzadkie i ważne, jak sam najlepiej osądzisz (...)". BJ rps 7833 IV k. 113.
15. K. W. Wójcicki: Biblioteka Polska K. J. Turowskiego. "Biblioteka Warszawska" 1861 t. 1 s. 625.
16. "Uwiedomienie tyozące się literatury narodowej" ogłoszono w 1855 r. na łamach "Czasu" (Kraków 1855 nr 20, 21, 23) oraz lwowskich "Nowin" (Lwów 1855 nr 13 s. 116); K. Baryoz: Kazimierz Józef Turowski i jego Biblioteka Polska (w:) Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwetki z życia umysłowego Galicji XIX w., t. 1 Kraków 1863, s. 240-317.
17. K. Estreicher: Bibliografia polska XIX stulecia. "Biblioteka Warszawska" 1862 t. 3 s. 557.
18. F. S. Klonowicz: Dzieła. Kraków 1829.
19. P. Skarga; Kazania sejmowe. t. 1 s. 3-4 nlb.
20. A. Sozański: Ciekawe szczegóły z literatury i bibliografii tudzież innych umiejętności. Kraków 1884, s. 53. Liczba wydawanych egzemplarzy wydaje się zawyżona. Wprawdzie Sozański informuje, że po upadku wydawnictwa znaczną część sprzedawano jako makulaturę, niemniej jednak bardziej realny wydaje się nakład 1 000 egzemplarzy (jak podawał Turowski w "Uwiedomieniu") do 1500 egz.
21. A. Sozański, op. cit. s. 53 podał też liczby prenumeratorów z poszczególnych zaborów: z Galicji - 755, z rosyjskiego - 310, z pruskiego - 245.
22. K. Baryoz, op. cit. s. 284.
23. S. Orzechowski: Ziemianin albo rozmowa ojca z synem o sprawach Polski. Kraków 1859, s. I-IV. Utwór mylnie przypisywany Orzechowskiemu. Prawdopodobne autorstwo J. D. Solikowskiego (Por. Bibliografia literatury polskiej "Nowy Korbut" t. 2, Warszawa 1964, s. 53, poz 3).
24. P. Skarga, op. cit. t. 5 1831-1841 s. 4
25. S. S. Jagodyński: Poezje. Kraków 1860 s. I-III.

26. M. S. Szarzyński: Rytmy polskie. Kraków 1859 s. 37-39,
27. Ze względu na udział elementów zdobniczo-illustracyjnych wyróżnia się trzy rodzaje kompozycji kart tytułowych: centralną (z ozdobnikiem lub winietą oddzielającą tytuł od adresu wydawniczego), ramową (w której listwy lub linie ornamentowe otaczały kolumnę karty tytułowej) oraz przerywnikową (z drobnymi ornamentami i liniami prostymi pełniącymi funkcję akcentu graficznego, wyodrębniającego poszczególne człony kolumny tytułowej). Zob. Z. Staniszewski: Estetyka polskiego druku książkowego XVIII wieku. Zarys problematyki. "Ze Skarbcza Kultury" 1960, z. 12, s. 135.
28. Są to: Klonowicz: Dzieła, op. cit.; Skarga, op. cit. 1831-1841; Krasicki: Bajki, op. cit.
29. Z. Staniszewski, op. cit. s. 163.
30. F. Z. Ząbkowski: Teoria sztuki drukarskiej zastosowana do praktyki. Warszawa 1832, s. 79.
31. Wyjątek pod tym względem stanowią tłoczone w oficynie J. Czecha Dzieła S. Klonowicza, op. cit.
32. K. Barycz, op. cit. s. 240.
33. Sz. Starowolski: Pisma. Kraków 1859, BJ 222863 II t. 82. Jest to jedyny egzemplarz w zbiorach BJ z zachowaną oryginalną oprawą broszurową. K. Barycz, op. cit. s. 294.
34. Sz. Starowolski: Prawy rycerz oraz Pobudka albo rada na zniesienie Tatarów. Kraków 1858. - Bibliografia literatury polskiej "Nowy Korbut". t. 3 Warszawa 1965 s. 282 poz. 2; s. 283 poz. 24.
35. S. Grochowski: Poezje. Wiersze i inne pisma ... Kraków 1859 - Bibliografia, op. cit. t. 2 s. 235 poz. 2.